

АШИҚ СӘНӘТІ КОНТЕКСТІНДӘ ӘЛӘСГӘР ҚОЛУ (МӘКТӘБІ)

ALASGAR BRANCH (SCHOOL) IN THE CONTEXT OF ASHUG ART

АЛЕСКАРСКАЯ ВЕТВЬ (ШКОЛА) В КОНТЕКСТЕ АШУГСКОГО ИСКУССТВА

Füzuli BAYAT

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Folklor İnstitutu

fuzulibayat58@gmail.com

Summary

Although the concepts of environment and school have a special place in the study of the art of ashug, both concepts have no scientific value in terms of art, performance style, performance, master-student tradition, as they are brought to the level of historical-geographical, economic-political and administrative division. Gathering ashugs living in a wide area under the name of environment or school leads to ignoring the diachronic and synchronous features of the art of ashug. The most correct scientific way of studying ashug literature is the concept of ashug branch formed on the tradition of master ashugs. The branch of an ashug is actually created by the followers of a master ashug by placing that ashug in the center of art. It can also be called an ashug school. However, in Azerbaijani folklore, it would be correct to say that the school is an ashug branch, as it means more geographical than the meaning of the road.

Since we do not have enough information about the historically formed branches of ashug, it is possible to speak about the branches of Ashug Alasgar, Ashig Shenlik, Ashig Huseyn Bozalganli, which were formed in the middle of the XIX century. Ashig Alasgar branch means not only in Goyja region, but also in Borchali, Ganjabasar, Kalbajar, Nakhchivan, Daralayaz and others. Ashugs who live and create are also considered. Continuing the path of Ashig Alasgar, his disciple, his disciple's disciple and so on. In short, the focus is on the creativity of artists linked to the chain of tradition. The branch associated with the name of the master ashug includes the style of utterance from the instruments of saz, the peculiarity of the performance from the behavior, the forms of art from the narration of the epic to the images of the poem, from the language to the style.

Key words: ashug branches, tradition, performance style, master-student relationship, craftsmanship

Резюме

Хотя концепции окружающей среды и школы занимают особое место в изучении искусства ашуга, обе концепции не имеют научной ценности с точки зрения искусства, стиля исполнения, перформанса, традиции магистра и ученика, поскольку они доведены до уровня исторического-географического, экономико-политического и административное деление. Собираение ашугов, проживающих на обширной территории, под названием среды или школы приводит к игнорированию диахронических и синхронных особенностей искусства ашугов. Самым правильным научным способом изучения ашугской литературы является концепция цели, сформированная на основе традиции мастеров-ашугов. Фактически, ветвях ашугов создается последователями мастера ашуга, помещая этот ашуг в центр искусства. Еще ее можно назвать ашугской школой. Однако в азербайджанском фольклоре правильнее было бы сказать, что школа является ашугской ветвью, так как это означает более географическое, чем значение ашугской ветвью.

Поскольку у нас недостаточно сведений об исторически сложившихся ветвях ашугов, можно говорить о ветвях Ашуг Алескер, Ашиг Шенлик, Ашыг Гусейн Бозалганлы, которые образовались в середине XIX века. Когда мы говорим Ашыг Алескарский филиал, мы имеем в виду не только Гойджинский район, но и Борчалы, Гянджабасар, Кельбаджар, Нахчыван, Даралайаз и другие живущие и творящие ашуги. Продолжая путь Ашыга Алескера, своего ученика, ученика ученика и так далее. Короче говоря, акцент делается на творчестве художников, связанных цепью традиций. В связи с именем мастера ашуга мы можем включить различные музыкальные инструменты, идиомы, поведение, исполнение, рассказывание историй, поэзию, язык и стиль.

Ключевые слова: ашугские ветви, традиция, стиль исполнения, отношения магистра и ученика, мастерство.

1. Giriş

Uzun müddətdir ki, folklor elmində aşiq mühiti və ya aşiq məktəbləri anlayışı işlədilir ki, bu coğrafi məfhumla nəyin nəzərdə tutulduğunu izah etməyə ehtiyac yoxdur. Aşiq sənətinin öyrənilməsində mühit və məktəbin özünəməxsus yeri olsa da, bu ad altında tarixi-coğrafi, iqtisadi-siyasi və inzibati bölgü nəzərdə tutulduğundan sənətkarlıq, ifa tərzii, icra özəlliyi, usta-şagird ənənəsi baxımından heç bir elmi dəyərə malik deyildir. Aşiq sənətini bu anlayışlarla öyrənmək həm də iki yanlışı bərabərində gətirir:

Birincisi və ən bəsitii, aşiq coğrafiyasının sərhədlərinin dəqiq çizilməsi imkansızdır, yəni bu anlayış şərtlik üzərində qurulub.

İkincisi, coğrafi bölgədə yer alan aşıqların ənənə baxımından o bölgüdən kənar qalan digər sənətkarın/sənətkarların ya birbaşa şagirdi və ya şagirdinin şadirdi olması, ya da bölgəyə daxil olmayan başqa bir usta sənətkarın ənənəsi üzərində yetişməsidir ki, “mühitsünaslar” və ya “məktəbsünaslar” bu suala cavab verməkdən çəkinirlər və ya belə bir sualın veriləcəyini gözləmirlər.

Bir çox kompleks yaradıcılıq aktlarını – fərdi yaradıcılıq, yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi müəllifli əsər, saz, musiqi və xanəndə kimi oxumaq bacarığı, ənənə daxilində yetişməsi və s. – özündə birləşdirən aşiq sənətini coğrafi bir məfhumla həbs etmək aşiq ədəbiyyatının öyrənilməsini çətinləşdirir.

Hər halda aşiq sənətini və bu sənətin ötürülmə mexanizmasını coğrafi anlamlı mühit və ya məktəb çərçivəsindən çıxarıb usta bir aşığın adı ilə bağlamaq doğru olacaqdır. Əslində həm mühit, həm də məktəb coğrafi anlayışdan ziyadə tekstoloji anlamlıdır. **Mühiti kontekst, məktəbi mətn terminləri ilə işarətləsək o zaman Aşiq Hasan, Aşiq Ələsgər, Aşiq Hüseyn Bozalqanlı məktəbi və ya aşiq qolu demək mümkün olacaqdır.**

Ustad aşığın ənənəsi üzərində formalaşan aşiq qolu terminini ilk dəfə Əflatun Cəm Güney bir məqaləsində işlətməmişdir (Güney 1953). Bu, yuxarıda da dediyimiz kimi, ustad bir aşığın adı ilə bağlı məktəb mənasındadır. Qol anlayışı bizə Koroğlu dastanından məlumdur və dastanın qollardan ibarət olması Koroğlu mərkəzli epik yaradıcılığın mövcudluğu deməkdir, çünki qolların mövzusu müxtəlif olsa da, semantik mərkəz Koroğlu üzərində cərəyan edir. O zaman aşiq qolu və ya aşiq məktəbi bir-birinin eyni olan iki məfhumdur. “Məktəb daha çox hər hansı bir ustad aşığın adı ilə bağlı olmalıdır. Sadə şəkildə bu, hər hansı ustad aşığın formalaşdırdığı üslub, bəstə, mövzu, dastan ənənəsi, saz havacatı və s. yetişdirdiyi şagirdə/şagirdlərə ötürməsi, bu şagirdlərin də mərkəz və ya ocaq mahiyyətində olan ustad aşığın yolunu, aşıqlıq texnikasını sonrakı şagird nəslinə öyrətməsidir. Buna Türkiyə folklorşünasları aşiq qolu və ya məktəbi deyirlər. Yeni-yeni aşiq məktəbinin yaranması üçün usta aşığın dil və üslubu, repertuarı, ustad aşığın başına gələn macərəvari əhvalatlar, şeirləri, özünəməxsus aşiq havaları, saz çalma texnikası, söyləmə tərzı və s. olması vacibdir. Azərbaycanda Qurbani məktəbi, Tufarqanlı Abbas məktəbi, Aşiq Vələh məktəbi, Aşiq Ələsgər məktəbi, Aşiq Hüseyn Bozalqanlı məktəbi və s. əslində bilinən aşiq qollarıdır” (Bayat, 2012: 160).

Burada Dirili Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Aşıq Valeh qolları şərti olaraq işlədilmişdir, çünki adları çəkilən və aşıq olub olmadıqları da dəqiq bilinməyənlərin sənət ənənəsi haqqında əlimizdə tutarlı məlumat yoxdur. Qısacası, təriqət şairi və ya aşıq olub olmadığı dəqiq bilinməyən Dirili Qurbaninin, həmçinin aşıq olub olmadığı məlum olmayan Abbas Tufarqanlının adları ilə bağlı məktəb və ya qol olduğunu şərti olaraq qəbul etmək mümkündür. Ancaq onların aşıq sənəti üzərində təsirinin böyük olduğunu da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Aşıq qolları mövzusunda bəhs edərkən bir məsələyə də diqqət etmək lazımdır. Dirili Qurbani və ya Abbas Tufarqanlı tarixdə yaşamış aşıqlar olsalar belə onların ifa tərzləri, ustaları, şagirdləri, repertuarları, havacat özəllikləri, saz çalma texnikaları, dastan söyləmə özəllikləri və s. haqqında heç bir şey bilmədiyimizdən Qurbani və ya Abbas Tufarqanlı, yaxud son dövrdə məşhurlaşdırılan Miskin Abdal adı aşıq qolunun olması mümkün kimi görünür. Biz məlum olanlardan yola çıxaraq aşıq qolu (ifaçı aşığın məktəbi) təsnifatını aparacağıq. Hər nə olursa olsun termin kimi aşıq qolu ifadəsini işlətmək daha doğru olacaqdır. Bunu üç səbəbdən vacib hesab edirik:

1. Anadolu türkləri ilə eyni coğrafi məkanı paylaşdığımızdan bu termin məqbuldur.

2. İdentifikasiya baxımından aşıq qolu, termin qarışıqlığından qaçmağa imkan verəcəkdir.

3. Mühit və məktəb termini uzun müddətdir ki, Azərbaycan folklor elmində başqa bir anlamda işlədildiyindən aşıq qolu anlayışı məqbul sayılmalıdır.

Bir məsələ də önəmlidir: Mühit və məktəb mərkəzli araşdırma aparılan 20-dən çox rayonu birləşdirən bir coğrafi zonanı, Şirvanı aşıq məktəbi, ora daxil olan bölgələri isə mühit adlandırırlar. Bu qənaətə gələnələr “məktəbşünaslar”dır. “Mühitşünaslar” da əksinə, Şirvanı mühit, ora daxil olan ayrı-ayrı bölgələri məktəb adlandırırlar. Bu da mühit və məktəb anlayışlarının aşıq ədəbiyyatını öyrənməkdə nə qədər yanlış bir yanaşma olduğunu göstərir.

2. Aşıq qolu anlayışının coğrafi anlamı mühit və məktəb anlayışından üstünlüyü

Burada qısa da olsa aşıq mühiti, aşıq məktəbi anlayışlarının tutarsızlığına diqqət çəkmək üçün bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək lazımdır. Aşıq mühitinin və ya məktəbinin aşıq sənətinin öyrənilməsinə əngəl olan əsas ünsürlərini aşağıda göstərməyə çalışaq:

A) Ayrı-ayrı mühitlərə aid edilən Göyçə ilə Qazax, Göyçə ilə Kəlbəcər, Borçalı ilə Ağstafa, Qarabağ ilə Naxçıvan, Təbriz ilə Urmiya, Savə ilə Xorasan aşıq yaradıcılığı bir-birinə o qədər yaxındır ki, onları Göyçə, Gəncəbasar, Borçalı, Urmiya, Qarabağ aşıq mühitləri adı altında qruplaşdırmaq imkansız hala gəlir. Həm də burada el sənətkarları və ustad aşıqların yetişməsində mühit və ya məktəbdən asılı olmayaraq ustad bir sənətkarın yaratdığı aşıq qolu mühüm rol oynamışdır. Belə olmasaydı “mühitşünaslar” özləri də bəzi aşıq mühitlərinin yaranmasında digər bölgələrin rolunu vurğulamazdılar.

Məşhur Göyçə aşıq mühiti və ya aşıq məktəbi Təbriz-Qaradağ aşıq məktəbinin davamı kimi, Naxçıvan aşıq mühiti də Dərələyəz aşıq məktəbinin bir davamı, hər ikisi də Urmiyalı Aşıq Dərviş qolunun davamı kimi ortaya çıxmışdır. Bu da bir daha məkan anamlı mühit və məktəb terminlərinin elmi olmadığını sübut edir. Əslində bu bir-birini şəkilləndirmə prosesi aşıq ənənəsinin ustad aşıq tərəfindən ötürülməsidir ki, bu da Təbriz aşığının Göyçədə, Dərələyəz aşığının da Naxçıvanda, Urmiya aşığının Borçalıda sənətkar mərkəzli məktəb və ya qol yaratması ilə izah edilə bilər.

B) Bir mühitdə və ya bir məktəbdə digər məktəbin təsirinin və hətta ənənəsinin olması mühit və ya məkan anlamında məktəb anlayışının elmi olmadığını göstərən önəmli bir faktır. Məsələn, bəzi aşıqlar öz mühitlərindəki aşıqlardan deyil, başqa mühitlərin aşıqlarından sənəti öyrəndiklərini bildirirlər. Bunu aşıqların ustadları haqqında verdikləri bilgi də təsdiq edir. Bu məlumatlardan mühitin deyil, aşıq qolunun əsas olduğu anlaşılır: 1935 doğumlu Borçalı aşıq mühitinin görkəmli sənətkarı Aşıq Əhməd Sadaxlının (XX-XXI əsr) ustadı

- Borçalılı məşhur sənətkar Aşıq Hüseyn Saraclı (XX əsr),
- Aşıq Hüseyn Saraclının ustadı yenə Borçalıdan olan Quşçu İbrahim (XIX-XX əsr),
- Quşçu İbrahimin ustadı Borçalıdan Aşıq Dollu Abuzər (XIX əsr),
- Dollu Abuzərin ustadı Urmiya aşıq məktəbinin görkəmli aşığı Dollu Mustafa (XVIII əsr),
- Dollu Mustafanın ustadı Aşıq Avdal (XVIII əsr),
- Aşıq Avdalın ustadı Təbriz-Qaradağ aşıq mühitinin məşhur aşığı Xəstə Qasım (XVIII əsr) olmuşdur.

C) Bu siyahıdan iki nəticə çıxartmaq mümkündür: Birincisi, aşıq mühiti məfhumunun bir işə yaramadığı, ikincisi, Borçalının məşhur aşıqlarının Təbriz-Qaradağlı Xəstə Qasım qoluna mənsub olduqları

aydınlaşmış olur. Sonradan Borçalılı aşiq Dollu Abuzər öz adına bağlı yeni bir aşiq qolu yaratmışdır. Aradan keçən müddətdə bu qolu yeni bir üslub, yeni bir ifa tərzii ilə Aşiq Hüseyn Saraclı davam etdirməklə qalmamış onu öz adı ilə bilinən aşiq qoluna çevirmişdir.

D) Aşiq qoluna başqa misallar da vermək mümkündür. Urmiyalı Aşiq Dərviş və Aşiq Dehqan qolları Cənubi Azərbaycan aşiq ədəbiyyatında ifaçılıq məktəbi baxımından önəm ərz etsə də, bu aşıqların adları ilə bağlı qol Naxçıvan və Dərələyəz aşıqlarının yetişməsində əsas rol oynamışdır.

E) Başqa bir məsələ də eyni aşiq mühitinə aid aşıqların başqa-başqa aşiq qollarına mənsub olmalarıdır. Mühit anlayışını çürüdən bu konseptual məsələyə görə eyni bölgədə yaşayan və bir-biri ilə müasir olan aşıqların fərqli aşiq qollarına aid olması məsələsidir. Məsələn, Qazax aşıqlarından Ədalət Nəsibov Aşiq Ələsgər qolunun davamçısıdırsa, Aşiq İlham Aslanbəylinin ustadı, Borçalı aşiq məktəbinin davamçısı Aşiq Kərəm Nəsibovdur. Aşiq Şaiqin ustadı isə Borçalı aşiq məktəbinin davamçısı Aşiq Cəlal Qəhrəmanovdur. Aşiq Avdının ustadı isə Borçalı aşiq məktəbinin davamçısı Aşiq Yaqubdur. O halda bu aşıqları yaşadıkları Qazax bölgəsinə görə Qazax aşiq mühiti adı altında bir yerə gətirmək mümkün kimi görünür, təbii ki, eyni yerdən olmalarını nəzərə almasaq.

F) Aşiq qolundan fərqli olaraq mühit və məktəb bölgəsində bir məsələ də ifa və repertuarla bağlıdır. Belə ki, Göyçə və Dərələyəz aşiq mühiti həm ifa, həm də repertuar baxımından bir-birinə çox yaxındırlar. Qarabağ aşiq mühitinə aid edilən Kəlbəcər isə daha çox Göyçə mühitinin təsiri altındadır.

G) Digər bir məsələ də eyni mühit daxilində ifa və repertuar fərqlərinin olmasıdır. Məsələn, Gəncəbasar aşiq mühitinin coğrafi hüdudları Qazaxdan Gədəbəyə kimi bir çox böyük rayonu əhatə edir. Gəncəbasar aşiq mühitində bir-biri ilə sərhəd olan Qazaxla Tovuz aşıqlarının ifası və repertuarı fərqlənir. Eyni ilə Şirvan aşiq mühiti və ya məktəbi də çox böyük coğrafi ərazini, etnik bölgəni, məzhəb fərqi olan yerləri əhatə edir. Cənub bölgəsindən başlayan sərhəd Aran zonasından keçərək Şamaxıya çatır, Ağsu, Göyçay, Ucar, Zərdab, Ağdaşla davam edir, Şabran və Quba ilə tamamlanır. İyirmi beşə yaxın inzibati-ərazi vahidini, yüzlərlə aşığı birləşdirən bir məktəb və ya mühitin hansı ümumi, birləşdirici özəlliyindən danışmaq mümkündür. Şirvan aşiq mühitinin havacatları digər mühitlərinkindən fərqləndiyi kimi öz arasında da ifa baxımından fərqlilik göstərir, məsələn, ifa

prosesində musiqi alətləri fərqlənir – saz, balaban, qoşa nağara, qaval hər yerdə hər zaman eyni dərəcədə iştirak etmir. Hətta Şəki, Qax, Zaqatala-Balakənlə, Dərbənd, Qusar fərqli aşıq ənənəsinə malik olsalar da, bəzi tədqiqatçılar heç bir fərq qoymadan onları eyni aşıq mühiti adı altında birləşdirirlər.

H) Son olaraq bir mühüm məsələyə də münasibət bildirmək lazımdır. Son 20-30 ildə yaranan siyasi, demoqrafik dəyişikliklər nəticəsində “mühitşünas”ların bəzi mühitləri tarixə qarışmışdır. 1989-cu ildən başlayan Azərbaycan-Ermənistan qarşudurması, Qarabağın ermənilər tərəfindən işğalı, Ermənistanda yaşayan Azərbaycan türklərinin kütləvi deportasiyası və s. kimi siyasi hadisələr aşıq mühiti xəritəsində dəyişikliklərə səbəb oldu. Nəticədə deportasiyalar Göyçə, İrəvan, Dərələyəz və Ağbaba-Çıldır aşıq mühitləri, həmçinin Qarabağ aşıq mühitinin dağılmasına səbəb oldu. Bundan başqa Rusiya Federasiyası daxilində qalan Dərbəndin ləzgiləşdirilməsi, Naxçıvanın siyasiləşdirilməsi nəticəsində bu iki aşıq mühiti və ya məktəbi də demək olar ki, yox olub getməkdədir. Vəziyyət aşıq mühitinin əleyhinə dəyişdiyindən mühit anlayışından danışmağa dəyməz, çünki adları çəkilən yerlərdən məcburi şəkildə köçə zorlanan əhali vardır ki, bunlar da müxtəlif yerlərə yerləşdirildiyindən həm aşıqlıq ənənəsi zəifləmiş, həm də mühit deyilən bir şey qalmamışdır. İndi bir-iki kənddə aşıqlıq edən, qəsəbə və şəhərlərdə yaşayan sənətkarlar vardır. O halda Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə yayılmış, məcburi şəkildə didərgin düşən bu aşıqları hansı mühitə aid etmək lazımdır sualı ağıla gəlir. Qısacası, aradan keçən 30 ilə yaxın bir müddətdə bir çox mühitin Qarabağ, Göyçə, Dərələyəz, Naxçıvan, Dərbənd aşıqlıq özəllikləri orta, xüsusən də gənc aşıqlar nəslinin ənənəvi sənət repertuarından silinib getmişdir.

Aşıq qolunun yaranması birbaşa usta-şagird ənənəsi ilə bağlıdır. Ancaq qarışıqlığa yol verməmək üçün aşıq sənətində son 20-30 ili nəzərə almasaq usta-şagird ənənəsinin mövcud olması hər ustanın aşıq qolu və ya aşıq məktəbi yaratdığı mənasına gəlməməlidir. **Yeni aşıq qolunun yaranması üçün usta aşığın dil və üslubu, repertuarı, onun başına gələn macəravari əhvalatlar, şeirləri, özünəməxsus aşıq havaları, saz çalma texni-kası, dastan söyləmə tərzii və s. olması vacibdir.** Burada ikinci bir məsələ ortaya çıxır. Aşıq qolu və ya ustad aşığın adı ilə bağlı məktəbin ömrü nə qədərdir. Təbii ki, coğrafi anlayış kimi təqdim edilən mühit və ya məktəbdən fərqli olaraq aşıq qolları dinamik inkişafdadır; tez-antitez, inkarı inkar formasındadır. Sadə şəkildə desək, aşıq qolu və ya aşıq məktəbi yeni, daha

güclü bir aşığın çıxıb yeni bir yol yaratmasına qədər davam edir. Məsələn, Aşıq Ələsgər özündən əvvəlki qolu güclü yaradıcılığı ilə dəyişdirmiş, yetişdirdiyi şagirdləri ilə öz adı ilə bağlı aşıq qolu formalaşdırmış və onu Göyçədən kənara daşıya bilməmişdir. Eyni ilə Dollu Abuzər qolu daha sonrakı dövrdə Aşıq Hüseyn Saraclı və Aşıq Əmrah qolları ilə davam etmişdir.

Burada mühit və məktəb məsələsi ilə bağlı araşdırmalardan çıxarılan nəticəyə görə, bu problem nəinki öz həllini tapa bilməmiş, hətta terminlər bir-birinə qarışdırılmışdır. Çünki yolu izlənən – yaradıcılıq, aşıq musiqisi, ifa tərz, çalğı texnikası, repertuar özünəməxsusluğu və s. – ustad aşıqlar vardır ki, özləri başlı-başına bir məktəbdir. XVI yüzildən başlayaraq günümüzdə qədər yaradıcılıqları aşıq sənəti üçün örnək olan aşıqlardan Xəstə Qasımı, Aşıq Valehi, Sarı Aşığı, Ağ Aşığı, Aşıq Ələsgəri, Aşıq Şenliyi, Aşıq Dollu Abuzəri və başqalarını göstərmək olar. Bu aşıqlar öz yaradıcılıqlarında ən yaxşı şair, xanəndə, musiqçi və aktyor xüsusiyyətlərini birləşdirmişlər. Ona görə də bunları aşıq qolları adlandırmaq daha doğru olacaqdır: Xəstə Qasım qolu, Xəstə Hasan qolu, Ələsgər qolu, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı qolu, Şenlik qolu, Aşıq Mirzə Bilal qolu, Hüseyn Saraclı qolu və s.

Türkiyədə aşıq mühitləri anlayışı heç bilinməməkdədir. Buna baxmayaraq bəzən aşıq məktəbləri ifadəsinə də rastlamaq mümkündür ki, bu da aşıq qolu mənasındadır. Məsələn, bədahətən söyləmə gücünə, dastan danışma qabiliyyətinə, saz çalma texnikasına görə Qars-Ərzurum, Çukurova, Orta Anadolu kimi aşıq məktəbləri haqqında məlumat verilir. Bu məktəblər də o bölgədə məşhur olan bir və ya bir neçə aşığın ənənəsi ilə bağlı anlayış mənasındadır.

Aşıq qollarının yaranmasını usta-şagird ənənəsinə bağlamaqla usta bir aşığın davranış, üslub, ifa tərz, sənətə və dilə bağlılığı, yetişdirdiyi şagirdinə sirayət etdiyi, usta aşığın ənənəsinin davam etdirildiyi nəzərdə tutulur. Bu proses XIX yüzildən etibarən, xalq ədəbiyyatında önəmli qollar kimi qeyd olunan Aşıq Ələsgər, Ərzurumlu Əmrah, Ruhsati, Dollu Abuzər, Dərtli, Sümmani, Hüseyn Bozalqanlı, Dərviş Məhəmməd, Huzuri, Şenlik və Mirzə Bilal qollarının yaranması ilə nəticələnmişdir. Təbii ki, bəzi aşıqların təsir dairəsi çox-çox uzaqlara gedib çıxmışdır. Məsələn, Aşıq Şenliyin təsiri Dərələyəz aşıqlarına qədər hiss edilir (Bax. Aslan 1975). Aşıq qolları ümumilikdə qola adını verən aşığın adı ilə başladılır. O zaman qol nədir, onun özəllikləri hansılardır sualına cavab vermək lazımdır. Qol usta-şagird ənənəsi daxilində bir-birinin ardınca yetişən aşıqlar tərəfindən, mərkəz rolundakı usta aşığa bağlılıq

duyaraq, ona aid üslubu, dili, şeiri, havacatı, mövzunu, xatirələri və söylədiyi dastanları davam etdirən məktəbdir (Kaya 1997: 500). Bəzən aşiq daha öncə yaşamış bir aşığı özünə ustad bilib onun üslubunu, mövzularını, saz çalma texnikasını mənimsəyib heç görmədiyi, hətta başqa bölgədən olan bir aşığın yolunu davam etdirdiyi üçün o aşığı filan qola mənsubdur deyə təsnif edirlər. Bununla bərabər Aşiq Şenlik qolu yerinə, bəzən Xəstə Hasan qolu yazılır ki, buraya əsasən Aşiq Murat Çobanoğlu, Aşiq Maksut Fəryadi və Aşiq Şərəf Taşlıova kimi böyük aşıqlar daxil edilir. Hətta bəzi araşdırmaçılar Aşiq Şenlik qolunun daha sonrakı dövrdə inkişaf edərək Murat Çobanoğlu qoluna döndüyünü yazırlar (orhanbahciwan.blogspot.com› 2019/12› anadolu).

Ümumən götürdükdə aşiq qolları XVIII yüzilin sonları ilə XIX yüzilin əvvəllərində yaşamış aşıqların yaradıcılığını əhatə edir (Kaya, 1994). Onu da demək lazımdır ki, qol anlayışı daha öncəki əsrlərdəki aşiq ədəbiyyatının mənzərəsini açmağa imkan vermir. Eyni ilə XX yüzilin ikinci yarısından sonrakı aşıqların qol və ya məktəb yaratmaları hadisəsinə çox az rastlanır. Hər hansı bir aşiq qolunun yaranması üçün əsas şərt usta-şagird ənənəsinin davamlı olmasıdır. Usta-şagird ənənəsi ortadan qalxdıqda qol da özü-özlüyündə yox olub gedir. Sonrakı nəsil aşıqların öz ustalarını xatırlamaları bir qolun varlığından xəbər verir.

Aşiq ədəbiyyatının araşdırmaçılarından biri olan D.Kaya aşiq qolunun yaranmasını şərtləndirən əsas cəhətlərə diqqət çəkmişdir. Qolu müəyyənləşdirən əsas faktların müxtəlifliyi və dəyişikliyi hər hansı bir aşiq qolunun təyin edilməsini şərtləndirir. Beləliklə, aşiq qolunu müəyyənləşdirən faktorları aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

1. Mərkəz vəziyyətində olan usta aşığın dil və üslubu,
2. İşlədiyi mövzular,
3. Usta aşığın başından keçən və yaddaşlarda qalan bəzi maraqlı əhvalatlar,
4. Usta aşığın deyişmələri,
5. Usta aşığın repertuarında olan dastanlar,
6. Usta aşığın özünə aid saz havaları,
7. Usta aşığa aid özünəməxsus qafiyə, rədif tərzli şeirlər (Kaya 1997: 501).

Əldə olan məlumatlar Türkiyə xalq ədəbiyyatında aşiq qollarının, əsasən aşağıdakı bölgələrdə yaygın olduğunu göstərir:

- Şenlik qolu (Doğu Anadolu, Azərbaycan),
- Sümmani qolu (Ərzurum bölgəsi),
- Ruhsati qolu (Sivas və ətrafı),

Dəli Dərviş Fəryadi qolu (Sivas-Kangal),
Əmrah qolu (Tokat, Kastamonu),
Dərtli qolu (Bolu-Kastamonu-Çankırı),
Huzuri qolu (Artvin bölgəsi),
Dərviş Məhəmməd qolu (Malatya bölgəsi).

Burada Azərbaycan aşığı qolu haqqındakı bildiklərimizi əlavə etməklə belə bir coğrafi dağılımlı təsnifat aparmaq olar:

Xəstə Hasan qolu (XVIII yüzil Kars-Ağbaba),
Dollu Mustafa (XVIII yüzil Urmiya),
Aşığı Nəsim qolu (XIX yüzil Ağbaba-Çıldır),
Aşığı Nəcəfqulu, Aşığı Xaspolad (XIX yüzil Qarabağ),
Dollu Abuzər (XIX yüzil Borçalı),
Aşığı Əmrah (XX yüzil Borçalı),
Aşığı Ələsgər (XIX yüzil Göyçə),
Hüseyn Bozalqanlı (XIX yüzil Tovuz),
Aşığı Mirzə Bilal (XX yüzil Şirvan).

Aşığı qolu, elə aşığın öz adı ilə məşhurlaşdırdığı məktəbdir, yalnız bir fərqlə ki, məktəb və ya mühit dedikdə Azərbaycan folklorçuları coğrafi məkan anlayışını önə çıxarırlar, Türkiyəli tədqiqatçılar isə aşığı sənətinin fərqliliyini, yaşadılma yollarının müxtəlifliyini nəzərdə tuturlar. Yuxarıda da dediyimiz kimi, hər halda ifaçı aşığın məktəbi mənasında aşığı qolu terminini işlətmək daha məqbuldur və elmi-nəzəri baxımdan özünü doğruldur.

Bütün bunlardan çıxış edərək aşığı məktəblərinin coğrafi özəlliyini ikinci plana keçirməklə ustad aşığıların adı ilə qol bölgüsü aparmaq konseptual baxımdan doğru olacaqdır. O halda Azərbaycan aşığı sənətində məktəb adı ilə usta bir aşığın ənənəsinin davam etdirilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Bu durumda coğrafi anlayışın tam olaraq özünü doğrultmayacağı bir daha aydın olacaqdır. Bəzi “mühitsünaslar” aşığı mühitlərini təsəvvüfə, sufi təriqətlərinə yaxınlıq dərəcəsinə görə də ayırır, bu və ya digər aşığı təriqət şairi səviyyəsinə qaldırırlar.

Aşığı qolundan fərqli olaraq məktəb və ya mühit adı ilə aparılan təsnifatda bilib-bilmədən ifa tərzini, repertuarını, yetişdirdiyi şagirdləri və məlum olmayan aşığıları coğrafi bir bölgəyə yerləşdirmək mümkündür. Ancaq bu, elmi bir kriteriya deyildir. Deyək ki, Qarabağ aşığı mühiti Aşığı Valehlə başlayır. Valehin hansı havacatlara üstünlük verdiyini, hansı dastanları icra etdiyi, xüsusən də onun yolunu davam etdirən şagirdlərinin olub olmadığı, tək və ya heyətlə çalılıb-oxuduğu məlum deyilsə, XIX-XX yüzil Qarabağ aşığılarını necə Valehlə

başlamaq olar. Eyni ilə həyatı tamamilə əfsanəyə qarışmış Sarı Aşıq, Xəstə Qasım, Aşıq Cünun haqqında nəyi bilir ki, onları bu və ya digər mühitə və ya məktəbə aid edirik. Hələ Molla Qasım adı ilə uydurulan və XIII yüzildə yaşadığı təxmin edilən bu zat hansı aşıqlıq keyfiyyəti ilə bilinir. Bir-iki şeiri bilinən Miskin Abdal haqqında tarixi məlumat yox dərəcəsindədirsə, onu Göyçə aşıq mühitinin mənəvi ustadı adlandırmaq doğrudurmu? Adları çəkilən xəyali şəxslərin bəlli bir coğrafiyada olub olmamaları ilə bağlı əfsanələrə əsaslanaraq aşıq mühitlərini və ya məktəblərini təsnif etmək nə qədər doğrudur?

Bu qeyri-elmi vəziyyətdən çıxmağın tək yolu yenə də aşıq qolu anlayışına bağlıdır və bu terminin mənəvi tutumu məsələnin ən doğru həll yoludur. Ənənə ustad aşığın yolunu davam etdirməklə yaşadırsa, o zaman Xəstə Hasan (XVIII əsr) və Aşıq Nəsim qolundan (Ağbaba-Çıldır), Aşıq Ələsgər (Göyçə), Aşıq Nəcəfqulu, Aşıq Xaspolad (Qarabağ), Dollu Abuzər, Aşıq Əmrah (Borçalı), Aşıq Mirzə Bilal (Şirvan) və s. qollarından və ya onların yaratdıqları məktəblərdən söz açmaq daha elmi yanaşma olacaqdır.

3. Aşıq Ələsgər qolu: təsir dairəsi və davamçıları

Kütləvi informasiya vasitələrinin olmadığı zamanlarda mədəniyyətdə istifadə edilən ən təsirli əlaqə vasitəsi aşıq sənəti olmuşdur. Aşıqlar sadəcə çalıb oxuyan, toylarda dastan söyləyən sənətkarlar olmayıb, həm də şifahi mədəniyyət vasitələrini – əfsanə, nağıl, qaravəlli, gözəlləmə, qoçaqlama və s. yaymaqla xalqı məlumatlandıran, maarifləndirən və yetişdirən müəllim funksiyasını da üstlənmişlər. Tarixi zamanlarda olub bitənlərdən, dini və əxlaqi məsələlərdən, yaxın və uzaq coğrafiyalardan bəzən qısa, bəzən də ümumi xətləriylə məlumat verən, kəndbəkənd, qəsəbəbəqəsəbə, şəhərbəşəhər gəzib baş verən mühüm hadisələri əhaliyə çatdırmaqla xalqı bilinləndirənlər əsasən aşıqlar olmuşdur. Ələsgər, bu missiyanın daşıyıcısı olan aşıqlar zümresinə daxil idi və üzərinə düşən vəzifənin fərqində idi.

XIX-XX yüzilin ən böyük aşığı olan Ələsgər qolunun böyüklüyü və təsir dairəsinin genişliyi aşığın özünün də yazdığı kimi şagirdlərinin çoxluğuna və hər tərəfə yayılmasına görədir. “Danışma” adlı qoşmasında Aşıq Ələsgər:

Neçə aşıq qaçırmışam meydandan,
İstəyirsən bir-bir keçirim sandan,
Gəmirib kəngərdən, içib ayrandan,
Coşub kərgəddən, fildən danışma –

deməklə şeirdə ustad olduğunu xatırladır. Bu qoşmanın son bəndində aşıq ustadlığını nəyə borclu olduğunu bildirir:

Adım Ələsgərdir, mərdi-mərdana,
On iki şeyirdim işlər hər yana.
Tülküsen, aslanla girmə meydana,
Danasan, sürtünüb kaldan danışma
(Aşıq Ələsgər 2014: 36-37).

Aşıq Ələsgər qolunun zənginləşməsində və geniş bir əraziyə yayılmasında onun şagirdlərindən Aşıq Talıbın (oğlu), Aşıq Nəcəfin (qardaşı oğlu), Aşıq Əsədin, Növrəs İmanın (qardaşı oğlu), Aşıq Qiyasın, Aşıq Ağayarın, Şair Nağının və digərlərinin xidmətləri böyük olmuşdur. Zamanla bu ənənə zənciri içində bir aşıq qolu ortaya çıxır. Aşıq Ələsgərdən müstəqil aşıqlıq fəaliyyəti göstərməyə icazə alan şagird də yanına başqa bir şagird almaqla özü də usta aşıq olur. Eyni sənət ocağında yetişən aşıq öz şagirdi/şagirdləri ilə bu silsiləni davam etdirməklə ustadının adı ilə bağlı bir qol yaradır. Aşıq Ələsgər qolu məhz belə yaranmışdır. Aşıq Ələsgərin bəhs etdiyi on iki şagirdi qolun ilk nəslidir. Bu on iki şagirdin hər biri neçə-neçə aşıq yetişdirmiş və ikinci, üçüncü nəslin təmsilçiləri Aşıq Ələsgər qolunu Göyçədə, sonra da Gədəbəy, Kəlbəcər, Qazax, daha sonra da Qax-Zaqatala bölgəsinə qədər yaymışlar. Ələsgər qolunun ən bilinən tərəfi dastan repertuarının 20-25 arasında dəyişməsi, eyni dastanların ifası, əzbərə bilinən şeir qatarlarının təqribən minə yaxın olması, saz havacatlarının eyniliyi, aşıqlıq ədəbinin və ədasının Ələsgər modeli üzərində qurulması və s.-dir. Aşıq Ələsgər də təbii ki, Ağ Aşıq-Aşıq Alı qolunun davamçısı olmuş, ancaq aşıqlıq sənətində püxtələşdikcə öz adı ilə bağlı ənənənə zənciri formalaşdırmışdır. Digər tərəfdən Ələsgərin yetişdiyi Göyçə mahalı aşıq sənəti təkkə ocağına yaxınlığı ilə bilinir. Bunu Göyçəyə indiki Cənubi Azərbaycandan gələn Miskin Abdal təxəllüslü mütəsəvvüfün varlığı da isbat edir. Ələsgər qolunun formalaşmasında təbii ki, Ağ Aşığın (Aşıq Allahverdi) da çıxdığı Təbriz-Qaradağ aşıq ənənəsi mühüm rol oynamışdır.

Son dövrlərdə aşıqları, xüsusən də Aşıq Ələsgəri təkkəyə bağlamaq, təriqət şairi adlandırmaq meyilləri güclənmişdir. Bu cəhəti ilə də Ələsgərin Azərbaycan aşıq sənətində fərqli bir yeri olduğunu vurğulamaq moda halını almışdır. Burada iki məsələ bir-birinə qarışdırılmışdır.

1. Təkkə, geniş mənada sufi ənənəsinin yayıldığı XIV yüzildən sonrakı dövrdə həm divan şairlərinin şeirlərində, həm də XVI yüzildən şifahi mədəniyyətdə güclənən aşıq ədəbiyyatında sufi rəmzlərinin, irfanla bağlı ifadələrin bol-bol işlədilməsi, təsəvvüf böyüklərinin ad-

larının çəkilməsi heç də şairi və ya aşığı təkkə əhli etməz. Şifahi və ya yazılı olmasından asılı olmayaraq bütün ədəbi əsərlər bəlli bir ənənə üzərində inkişaf edir. Ənənədən kənara çıxmalar, yeni bir ədəbi mühitin yaranması mənasına gəlir. Məsələn, Vaqiflə klassik ənənə sona çatmış, yeni bir dövr başlamışdır. Ancaq Vaqifin də şeirlərində, özəlliklə də divan üslubunda yazdığı şeirlərdə sufi elementləri vardır. Çünki ənənədən tam qopmaq mümkün deyildir.

2. Təkkə şairi və ya aşığı olmaq üçün hər hansı bir təriqət yolunun davamçısı, hər hansı bir təriqət ideyasının daşıyıcı olmaq lazımdır. Nəsimini Qazi Bürhanəddindən, Xətayini Həbibidən fərqləndirən sufi rəmzlərinin kəmiyyəti deyil, birinin bəlli bir təriqət yolcusu olmasına, şeirlərində mənsub olduğu təriqətin propaqandasını önə çıxartmağa görədir. Aşıqlar ilk dövrlərdə Türkiyədə Bəktəşi, Azərbaycanda Hürufi, Əhl-i Haqq, Səfəvi təriqətlərindən çıxmışlarsa da (bu da tam olaraq bilinmir), sonrakı dövrdə aşıq şeirindəki sufi rəmzləri və irfanla bağlı deyimlər sadəcə olaraq ənənə vasitəsilə bu zümrənin ədəbiyyatına daxil olmuşdur.

XIX yüzilin böyük sənətkarı Aşıq Ələsgər də sufi ənənəsinin güclü olduğu Göyçədə yetişmişdir. Ancaq Ələsgərin şeirlərinin əksəriyyəti bəşəri eşqi, təbiət gözəlliklərini, zamanədən şikayətləri, fərdi və didaktik mövzuları əhatə edir. Bütün bunlara baxmayaraq Ələsgər aşıqlığın gərəyi olaraq usta yanında dərs almağı vacib hesab edir:

Şairin sinəsi haqq bazarıdı,
Satdığı kəlmələr ləl-mirvarıdı.
Alimin elmiylə helmi yarıdı,
Həcvü hədyan demək nahaq söhbətdi.

Yazıq Ələsgərəm, azdı kamalım,
Vacibdi ki, bir ustaddan dərs alım,
Dərs aldım, öyrəndim, oldu öz malım,
Bizdən də ustada nəfi-rəhmətdi (Aşıq Ələsgər, 2004: 25).

Aşıq Ələsgər məktəbinin və ya Ələsgər adına bağlı aşıq qolunun davamçıları sadəcə olaraq Göyçənin sərhədləri ilə məhdudlaşmamış, Ələsgər ənənəsinə yaşadan əgər varsa Kəlbəcərdə, varsa Gəncəbasardakı aşıqlar da Aşıq Ələsgər qolunun davamçıları olmuşlardır. Burada bir neçə misal verməklə Ələsgər qolunun yayılma coğrafiyası haqqında təsəvvür əldə etmək mümkündür. XX yüzil aşıq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Aşıq Şəmşir bu sənəti atası şair Qurbanıdan öyrənsə də, ömrünün sonuna qədər Aşıq Ələsgər yolunun davamçısı olmuş, ona görə

də Ələsgəri “pak ustad”, “sənətinin qıbləgahı, idrakinin mehri, mahı” adlandırmışdır. Qazax aşığılarından Aşiq Məmməd (Canallı Məmməd), Aşiq Məmmədyar Eminov, Aşiq Ədalət Nəsibov, Aşiq Cəfər Eyvazov, Aşiq Şadət Gülməmmədov Göyçəli Aşiq Ələsgər qoluna mənsub sənətkarlardır. Məsələn, Aşiq Ədalət Nəsibov Aşiq Ələsgərin qardaşı Məşədi Salehin nəvəsi Aşiq Əlinin yanında şagirdlik etməklə Ələsgər qolunun davamçısı olmuşdur. Bir sözlə, yüz əlli ilə yaxındır davam edən Ələsgər qolu Göyçəli Aşiq Ələsgərin sənət ocağında formalaşmışdır.

Eyni ilə Aşiq Bilalın ustalığında yetişən Aşiq Şamil, Aşiq Abbas, Aşiq Qurbanxan, Çardaxlı Aşiq Şərbət və digərləri onun yolunu davam etdirməklə Aşiq Bilal qolunu yaratdılar. XX yüzilin Şirvan aşığılarından olan Aşiq Bəylər Aşiq Mirzə Bilal qolunun davamçısı olsa da, sonradan sənətkarlıq özəlliyi ilə öz adına bağlı yeni bir qol yaratdı.

Bu siyahıya digər aşığıları da daxil etmək olar. Məsələn, Aşiq Məhəmmədəlinin ustadı Göyçəli Aşiq Ələsgər qolunun mahir aşığılarından biri olan aşıqdır. Qeyd edək ki, aşıqların ustadları, aşıqlıq sənətini öyrəndikləri ustadlarının sənət yolunu davam etdirdikləri halda onların müasir dövrdəki şagirdləri isə hər iki qolun, yəni həm ustadlarının, həm də ustadlarının ustadları olan aşıqların yaradıcılığını təbliğ edirlər. Bu vəziyyət müasir dövr orta yaşlı aşıqların çoxunda müşahidə edilir. Və aşiq qolu anlayışının daha doğru bir bölgü olduğunu göstərir.

Məsələn, Göyçə aşiq məktəbində Aşiq Ələsgər, oradakı hər hansı bir aşıqdan (Aşiq Alı, Ağ Aşiq) ifa və icra baxımından fərqlənsə, onda Aşiq Ələsgər qolu adı altında Ələsgər davamçılarını, deyək ki, Göyçə mahalının digər görkəmli aşığı olan, özünəməxsus ifa və icra tərzini olan Şişqayalı Aşiq Aydının davamçıları da onun adı ilə Aşiq Aydın qolu yaratmışlardır. Bu iki qol sənətin davamlılığı, ənənənin ötürülməsi, fərdi özəlliklər, saz və ifa baxımından bir-birindən fərqlənirlər. Borçalı aşiq mühitində və ya məktəbində Hüseyn Saraclı və Aşiq Əmrah, Gəncəbasar aşiq mühitində, yaxud məktəbində Aşiq Əkbər, Azafı Mikayıl, Aşiq İmran və Aşiq Ədalət, Şirvan aşiq mühitində isə Aşiq Mirzə Bilal və Aşiq Bəylər qolları vardır. Əslində eyni bölgədə Borçalıda yaşayıb yaranan Hüseyn Saraclı ilə Aşiq Əmrahın repertuarı, ifa tərzini, saz, söz, musiqi texnikası fərqlənsə və onların davamçıları varsa, bu, aşiq qolu və ya sənətkar mərkəzli aşiq məktəbidir. Sadəcə məkana görə deyil, ustad sənətkara görə formalaşan məktəbdir və ya qoldur. Çünki bunlar məktəb və ya mühit dediklərimizin daxilindəki şəxslərə bağlı müxtəlif ifaçılıq məktəbləridir.

Bundan başqa aşiq qolları (təbii ki, qol dedikdə aşığın sənətkarlığı və davamçıları nəzərdə tutulur) da bir-biri ilə sıx sənət əlaqəsi saxlamışlar. Məsələn, Şəmkirli Aşiq Hüseyn, Aşiq Ələsgər və Aşiq Hüseyn Bozalqanlı ilə, həmçinin Aşiq Ələsgərlə Aşiq Kor Nəsim, Xaltanlı Tağı, Aşiq Soltan, Aşiq Qəndab (Quba) və başqaları arasında sənət əlaqələri olmuşdur ki, bu da sənətkar mərkəzli Azərbaycan aşiq qollarının qarşılıqlı inkişafından xəbər verir. Hətta Zaqatala aşıqlarının çoxu Göyçə aşıqları ilə yaxın əlaqədə olduqlarından istər havacatlarında, istərsə də oxu maneralarında Ələsgər qolunun özəllikləri hiss olunur.

4. Nəticə

Aşiq ədəbiyyatının ortaya çıxması, ayrı-ayrı bölgələrdə yayılması, yerli xüsusiyyətlərlə (adət, ağız özəlliyi və s.) zənginləşməsi nəticədə ifa, icra, repertuar baxımından fərqliləşməyə səbəb olmuşdur. Bu fərqliləşməni bəziləri mühit, bəziləri də məktəb adlandırırsalar da, yuxarıda da göstərdiyimiz kimi, hər iki məfhum tarixi-coğrafi özəllik üzərində formalaşmışdır. Sənət sənətkarla daim, həmişəyaşar olduğundan sənətin harada olması deyil, onu yaradan, yaşadan sənətkarın keyfiyyətləri əsas alınmalıdır. Aşiq ədəbiyyatı da aşıqların yaradıcılığıdır. Fərq varsa bu sadəcə bölgəyə görə deyil, daha çox o bölgədə yaşayan sənətkarların yaratdıqları ədəbi ənənəyə görədir. Hətta məktəb termini məfkurə, ideya, düşüncə ilə bağlı ortaya çıxsın da həm məktəblə, həm də mühitlə eyni şeyin – bəlli bir bölgənin öyrənildiyini görmək mümkündür.

Köçlər, deportasiyalar, etnik təmizləmələr, müharibələr, coğrafi sərhədlərin dəyişdirilməsi və s. səbəblərdən aşiq mühiti anlayışı öz mənasını çoxdan itirmişdir. Təklif etdiyimiz aşiq qolu və ya sənətkar mərkəzli aşiq ifaçılıq məktəbi məfhumu isə sadəcə şəxslənə, daha çox sənətkarı əhatə edə bilər. Onun köçlərlə, köçürmələrlə, sürgünlərlə o qədər də əlaqəsi yoxdur. Müxtəlif dövrlərdə yaşayıb-yaratmış bir çox aşıqların yaradıcılığına xas olan ideya, məzmun, üslub yaxınlığı və bədii-estetik prinsiplərin eyniliyi aşiq qolunun yaranmasını şərtləndirir. Bu prinsiplər qolu yaradan aşıqdan sonra onun davamçılarının əsərlərində özünəməxsus şakillərdə təkrar olunur və müxtəlif parametrlərdə təzahür edirsə, demək ki, Aşiq Dollu Məhəmməd, Xəstə Hasan, Xaltanlı Tağı, Dollu Abuzər, Aşiq Əmrah, Aşiq Mirzə Bilal qolları vardır. Heç şübhəsiz, aşiq qollarının zirvəsi sayına və yayılmasına, ifa tərzinin və musiqi ifaçılığının zənginliyinə görə Aşiq Ələsgər qoludur.

QAYNAQLAR

- Aşiq Ələsgər** (2004). Əsərləri. Tərtib edən İ.Ələsgər. Bakı: Şərq-Qərb
- Aşiq Ələsgər** (2014). Bütün əsərləri. Tərtib edən Q.Zimistanoglu. Bakı: Ol MMC
- Aslan Ensar** (1975). Çıldır Aşık Şenlik-Hayati, Şiirleri ve Hikâyeleri, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Bayat Füzuli** (2012). Folklor Dərsləri. Bakı: Elm və Təhsil
- Güney Eflatun Cem** (1953). Âşık Meslekî. İstanbul: Maarif Kitaphanesi
- Kaya Doğan** (1994). Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları
- Kaya Doğan** (1997). "Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu", Türk Kültürü, Yıl. XXXV, Sayı 412
- <https://orhanbahciwan.blogspot.com/2019/12/ananolu-turk-halk-ezgileri-sahasnda-ask.html>